

Det gäller att välja

1800-talet var de djärva expeditionernas tid, Afrikas vita fläckar, Antarktis, Nordpolen. Det var mången som skaffade sig ära och namn, genom att hinna först fram såsom Amundsen, räddas mirakulöst som Shackleton eller genom ett sägenomspunnet tragiskt misslyckande, som Scott och Andree.

Norrmannen Fridtjof Nansen förvärvade ett världsrykte som upptäcktsresande. Han var den första som tog sig med släde över Grönland, han nådde nästan Nordpolen på skidor, han visade att det går att ta en nordlig sjöväg österut från Atlanten till Stilla havet. Och han var inte enbart en äventyrare med en sällsynt organisatorisk talang utan också en framstående vetenskapsman. År 1888 doktorerade han med en avhandling i neurologi, för att efter en treårig polarexpedition utnämnas till professor i oceanografi vid Oslo universitet. Hans ställning i det norska folkets medvetande var sådan att han år 1905 erbjöds statsministerposten i det självständiga Norge. Men han avböjde, det var vetenskapen han hade för avsikt att ägna sitt liv åt. Så trodde han, men hans kunskap och förmåga behövdes i större sammanhang.

Vi hör Fridtjof Nansens röst när han år 1922 mottar Nobels fredspris:

Hvad er grunnsetningen i folkene rundt om i Europa? Det er vel for en stor del håbløshet, eller også mistillit til alt og alle, og så hat og misundelse, og hatets dragesed sås fremdeles daglig mellem folkene, mellem klassene. Men på håbløshet, mistillit, hat og misundelse bygges ingen fremtid.

Den første betingelse er vel forståelse - forståelse først og fremst av selve sykdommens årsak og vesen, forståelse av strømningene som går gjennom tiden, av hvad som arbeider i folkedypet - kort sagt, forståelse av hele det tilsynelatende så forvirrede og forvillede europeiske samfunns psykologi.

En slik forståelse er sikkerlig ikke nådd på én dag. Men den første betingelse for at den kan nås, er den ærlige vilje til å forstå; det er et langt skritt på veien. Ved den stadige utskjellen av anderledes tenkende, som vi daglig er vidne til i avisene, nås så visst ingen fremskritt. Skjellsord overbeviser ingen, de bare fornedrer og forræder den som bruker dem. Ved løgn og falske beskyldninger nås enda mindre; de faller tilslutt tilbake på dem, som satte dem ut.”

I talet möter vi Nansen i egenskap av något vi kunde kalla världssamvete. Han har aktivt engagerat sig i politiska frågor redan 1905 i samband med unionsupplösningen. Efter att ha spelat en avgörande roll i Norges självständighetskamp kommer han att leda ett antal oceanografiska forskningsresor i Polarhavet, men när det första världskriget bryter ut år 1914 tar hans politiska engagemang överhanden. När kriget är slut utses han till chef för den norska delegationen inför grundandet av Nationernas förbund och lobbar vid fredskonferensen i Paris kraftfullt för ett erkännande av de små nationernas rättigheter.

Den berömmelse han skaffat sig som polarforskare och vetenskapsman bidrar sannolikt till att han år 1920 av NF ges uppdraget att som överkommisarie för flyktingar och krigsfångar ansvara för repatrierandet av dessa. I olika fångläger i det krigshärjade Europa och i Asien finns över en halv miljon bortglömda krigsfångar som kämpat för Tyskland och dess allierade. Det handlar om en uppgift där han med ytterst begränsade ekonomiska resurser, men med hjälp av sin

initiativförmåga och organisationstalang på ett och ett halvt år lyckas repatriera över 450 000 fångar. Det stora problemet är alla de statslösa flyktingar som finns överallt i de krigshärjade länderna. Europas karta är ju efter kriget totalt förändrad, för många av flyktingarna existerar inte något hemland att återvända till. Bl.a. har de ryska revolutionerna drivit över en miljon ryssar på flykt, människor som skyfflas som boskap från land till land. Fridtjof Nansens lösning på situationen är "Nansenpasset", slutligen godkänt av 52 regeringar, som ger otaliga ryssar, turkar, armenier, m.fl. en identitet. Bland andra Marc Chagall, Igor Stravinsky och Anna Pavlova hör till dem. Samtidigt administrerar Nansen vård, omplacering, rehabilitering och integration.

Ett annat problemkomplex utgör de grekiska flyktingar som då den grekiska armén besegrats av turkarna kastats ut ur Mindre Asien. Här tar Nansen initiativet till och organiserar ett utbyte av drygt en miljon greker från Turkiet mot cirka en halv miljon turkar, sedan långt tillbaka bosatta i Grekland. För att detta skall kunna genomföras lyckas han skaffa fram medel som ger turkarna en rimlig ersättning för den jord de avstår från. Via NF utverkar Nansen ett lån som gör det möjligt för det utfattiga krigshärjade Grekland att ge de inflyttade grekiska flyktingarna en ny start i de byar och områden turkarna lämnat.

Samtidigt slår Röda korset år 1921 larm om en hungerkatastrof i Ryssland där miljontals människor håller på att svälta ihjäl. Nansen låter sig övertalas att leda hjälpaktionen, en svår uppgift eftersom bolsjevismen är ett rött skynke i de flesta europeiska regeringars ögon. I själva verket visar sig många anse att ju fler av den sorten som dör av hunger desto bättre. Detta gäller också Nationernas förbund som vägrar stå för de kostnader räddningsaktionen innebär, vilket tvingar Nansen att samla ihop medlen på privat väg.

"Da regjeringene i Europa ikke vilde gi det lån på ti millioner punn sterling, som jeg mente var uundgåelig nødvendig for å redde Ruslands sultende millioner, for å hindre at hungersnøden skulde bli en stor ulykke ikke bare for Rusland, men for hele Europa, så var det ikke annet for enn å gjøre hvad gjøres kunde ad privat vei, og rette en appell til den private godgjørenhet verden over."

Nansens appell lyckas över förväntan, miljonerna strömmar in. Och trots att det finns människor på hans egen hemmaplan som motarbetar insamlingen kan han konstatera att om de stora länderna hade deltagit i samma proportion som Norge hade hungersnöden varit besegrad. Ett extra erkännande ger han ett utomeuropeiskt land, Amerika, som genom sitt bidrag på närmare 60 miljoner dollar bl.a. till utsäde, "reddet millioner på millioner av liv".

Fridtjof Nansen förmådde med sin personliga auktoritet samla ihop det som förvägrades honom av det offentliga samfundet. Hur många ryssar han här genom sina hjälpaktioner räddade är oklart, de räknas i miljoner. Siffror mellan 7.000.000 och 22.000.000 har nämnts.

Vad var det som drev honom? Det framgår av det citerade talet. Helt enkelt förmågan att se och uppfatta vad han såg.

"Har en stått ansikt til ansikt med hungersnøden, selve sultedøden, så vilde en vel fått øinene op for ulykken i dens fulle rekkevidde. Har en sett de store bønfallende barneøine i de uttærte barneansikter stirre håbløst inn i det sluknende dagslys, sett de utpinte mødres øine, mens de i

stum redsel trykket det døende barn til de tomme bryster, sett disse gjenferd av menn ligge utpint i kullen på hyttegulvene og vente bare på én ting, den barmhjertige død, da måtte en vel forstå, hvor dette bærer hen, forstå litt av hvad det virkelig gjelder. - Der var det ikke kampen for makt, det var en eneste, forferdelig anklage mot de mange, som enda ikke vil se - en eneste, stor bøn om en dråpe barmhjertighet for å gi dem livsmulighet.

Det som gjorde att han klarade de till synes hopplösa utmaningarna när det gällde att rädda livet på miljoner människor och ge dem hopp om en framtid, var hans exceptionella handlingskraft i kombination med något man kunde kalla ansvarsmod, ett begrepp som Eirik Hornborg präglade när han ställde krav på sig själv.

Men som nämnts fanns det också de som direkt motarbetade hjälparbetet då det handlade om att undsätta oliktänkande. Och Nansens syn på orsakerna är i dag lika aktuella som när han höll sitt Nobeltal år 1922.

”Men hvorfor var det dem som ikke vilde hjelpe? Ja, spør dem selv. Nærmest var det vel politikk. De er representanter for den golde selvgothets manglende vilje til å forstå annerledes tenkende, som nu er Europas største fare. De kaller os sværmere, godfjottinger, sentimentale idealister, fordi vi kanskje har litt tro på det gode også hos motstandere, og som har tro på at godhet fører lengere end hårdhet. La så være at vi er godtroende, så farlige tror jeg nu i hvert fall ikke vi er. Men de som forbener sig bak sine politiske programmer og holler dem frem til den lidende menneskehet, til sultende, døende millioner - de holler på å legge Europa øde.”

I vår allt mer historielösa värld förefaller mången uppleva flyktingmassor som en ny företeelse som går att motarbeta med beslutsamhet, taggtråd och molotovcocktails. Det kunde vara nyttigt att ägna en tanke åt att nationalstaten som idé i själva verket är av betydligt yngre datum än de flesta av de folkvandringar som under tidernas lopp dragit över världen. Men för att lösa de problem som dagens situation för med sig behövs, likaväl som för 100 år sedan, människor av Fridtjof Nansens kaliber. Människor med vilja och förmåga att handla, människor med ”litt tro på det gode også hos motstandere, og som har tro på att godhet fører lengere end hårdhet.” Människor med ansvarsmod.

”Ja, har en først sett all nøden på nært holl runt om i vårt vanstyrte Europa, gjennomlevet litt av de uendelige lidelser - da må en vel føle, at det er ikke lenger programmer, ikke mere papir, ikke lenger ord, verden trenger. Det er handling, iherdig og møisommelig arbeid, som må begynne nedenfra for å bygge verden op påny”.

Det gäller att välja. I sina insatser när det handlar om svälten i Ryssland hade Fridtjof Nansen en duglig medhjälpare i sin landsman Vidkun Quisling. Men en dag hamnade Quisling, liksom Herkules i den grekiska myten, vid en skiljeväg. Quisling gjorde sitt val, ett val som lade Norge under 5 års trældom, ett val som ledde tusentals norrmän i döden och till sist honom själv till ett ärelöst slut inför en exekutionspluton.

Fridtjof Nansens namn lever kvar i många skiftande sammanhang, gator, torg, berg, asteroider, månkrattar, idrottsarenor och medaljer är uppkallade efter honom. Statyer till hans ära har rests inte bara i Norge utan på många håll i Europa bl.a. i Armenien där hans insatser ännu i dag är i levande minne. Och som vi vet gick också Quislings namn till historien.

